

БЕК СО КОНЕСКИ, МИГОВИ СО БЛАЖЕ

Компаративни читања
на поезијата на Блаже Конески

ВЛАДИМИР МАТИНОВСКИ

Изданието е поддржано од:

Република Северна Македонија

Министерство за култура

Едиција **ПЕРИСКОП**

Главен уредник
Филип Димевски

Наслов на оригиналот
**Владимир Мартиновски, „Век со Конески, мигови со Блаже“
(компаративни читања на поезијата на Блаже Конески)**

Copyright © 2022, Владимир Мартиновски
Copyright © 2022, Бегемот

Лектура
Ирена Ралева

Компјутерска обработка
Бегемот

Графичко уредување
Наталија Лукомска

© Сите права на изданието ги има – БЕГЕМОТ ДООЕЛ. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено одобрение од издавачот.

ВЕК СО КОНЕСКИ, МИГОВИ СО БЛАЖЕ

Компаративни читања на поезијата
на Блаже Конески

ВЛАДИМИР МАТИНОВСКИ

Скопје, 2022

ПРОЛОГ (ВЕКОВИ И МИГОВИ)

Во 2021 г. наврши век од раѓањето на најголемото име на современата македонска поезија и еден од клучните стожери на македонската култура. Таа година беше прогласена за година на Блаже Конески (1921–1993) и сосема оправдано неговиот книжевен и научен опус беше во центарот на вниманието на македонската културна јавност. Во годината на Конески се одржаа голем број меѓународни научни собири, симпозиуми, тркалезни маси, се објавија голем број нови книги, студии, статии, специјални броеви на списанија, а се доби впечаток дека нема да погрешиме да го прогласиме XX век како век на Конески. Навраќајќи му се на неговиот книжевен, научен и преведувачки опус, ни станаа уште поуверливи зборовите на Петре М. Андреевски: „Дај Боже секои сто години да ни се раѓа по еден Блаже!”

Токму во јубилејната година, авторот на оваа книга се одлучи да даде свој влог во проучувањето на поезијата на Конески од компаративна визура, обидувајќи се од старите и новите студии и огледи да сочини нова целина. Така настана оваа збирка од педесетина есеи распоредени во два дела.

Во првиот, насловен „Век со Конески“, компаративните анализи на песните на Конески се толкува-

ат главно од три визури, својствени за компаративната книжевност: 1) ги проследуваме творечките дијалози и воздејства на Конески со други писатели од различни времиња (векови) и простори; 2) детектираме некои од многубројните творечки совпаѓања и паралели, а се осврнуваме и на 3) интермедијалните проникнувања на творештвото на Конески и дела од други уметности. Во есеите овие пристапи се усогласени и поткрепени со стожерните ставови на Б. Конески, образложени во неговите есеи.

Во книгата *Дневник по многу години*, на едно место Конески ја истакнува неповторливоста и драгоценоста на секој миг, особено на творечкиот миг, кој е „едно остро сознание дека треба да се користи мигот, токму овој миг“. Секој што го чита и препрочитува Конески, знае колку овој поет знаел да го цени мигот, а и колку умеел да ги спојува можностите на лирското и епското, на прозата и поезијата во неговите куси, но извонредно слоевити есеи.

Затоа, вториот дел од оваа книга, именуван „Мигови со Блаже“, настојува лапидарно да овековечи некои мигови од читањата на неговите песни преку мала серија од прозни скици, записи и микроесеи. И овој циклус, како и првиот – остануваат отворени за нови навраќања и дополнувања. Бидејќи неодамна започна вториот век од раѓањето на Конески. А неговиот опус сигурно ќе нè повикува и на нови споредбени читања. Авторот на овие редови ви посакува да си поминете убави мигови со есеите посветени на поетот роден пред повеќе од еден век.

Всушност, иако времево во кое излегува оваа книга е одбележано од кризи во сите можни домени, имаме и доволно причини за ведрина и надеж: на прагот сме на уште еден нов век за толкување на делата на Конески, во кој можеме да доживееме уште безброј нови мигови исполнети со убавината и мудроста од песните на Блаже.

Авторот

I. БЕК СО КОНЕСКИ

Митски топоси

**РАСТЕНИЈА ШТО ГУШКААТ:
ТОПОСОТ НА ПРЕОБРАЗБИТЕ
ВО ЛИРИКАТА НА Б. КОНЕСКИ**

*Дрвото ги шири гранките
како раце
за презраб.*

Б. Конески, „Суво дрво“

1.

Во воведниот есеј од митокритичката книга *Митската оска на светот* (1993), посветен на метаморфозите во романот *Златното магаре* од Апулеј и на народната приказна „Силјан штркот“, уметнички вообличена од страна на Марко Цепенков, Влада Урошевиќ објаснува дека: „Кога митот, минувајќи низ процесот на реактуализација, ќе се појави одново во некое книжевно дело, тој може да го покажува отворено и недвосмислено своето присуство, но и да не ги открива веднаш и секому трагите на својата структура во организмот на делото (...) На митот му е поблиска состојбата кога сè не е докрај кажано, кога и содржината и пораката оста-

нуваат отворени за дополнувања и дообјаснувања, кога во доменот на конечната смисла внатрешното јадро одбива да му се отвори на погледот што сака сè да согледа и да сфати“ (Урошевиќ, 1993, 8).

Од оваа митокритичка перспектива, ќе се обидеме да го посочиме скриеното, латентното присуство на митовите за преобразбите во неколку поетски творби од раното поетско творештво на Блаже Конески. Затоа веднаш предлагаме првин да ја разгледаме од еден нов ракурс песната „Ружа“, објавена во книгата *Везилка* (1955):

*Ружо со лисје како меки усни,
Ти цутена на полјанка, те следам,
те следам скришно, девојченце мое,
и само гледам, и само те гледам.*

*Ружо, јас сакам оној румен звук
што во тебе се таи да го слушнам,
ружо, јас сакам, и ќе дојдам вечер,
ќе дојдам да те гушнам.*

Од ракурсот на скриеното присуство на топосот на преобразбите/метаморфозите, која е една од универзално распространетите митски теми, веднаш ни се наметнуваат барем неколку прашања: кому му се обраќа лирскиот субјект? На девојка или на цвет? Ако е жена, како може да има „лисје“? Ако е ружа, како тоа може да биде следена „скришно“ – ружите не знаат и не можат да одат, така што нема потреба да бидат „следени“? Ако е само цвет, зошто би била наречена „девојченце мое“? Ако е само

цвет, зошто лирскиот субјект сака да ја гушне?... Оваа песна на Конески, веднаш ни ја покажува комплексноста на неговата лирика: сè изгледа просто и едноставно, но кога малку ќе загребеме, постепено сфаќаме дека песната на Конески е лавиринт и палимпсест во исто време! Колку е сè транспарентно, а колку е сè повеќеслојно!

Еден од можните одговори на лавината прашања поврзани со песната „Ружа“, а кој би можел да биде заедничко решение за претходните по малку збунувачки прашања е дека адресатот *не е ни само ружа ни само девојка*. Како во Овидиевите *Метаморфози*, но како и во голем број творби од македонскиот и балканскиот фолклор, во митопоетскиот начин на мислење сè е поврзано и сè може да се претвори во сè: камен во човек, човек во цвет, или во животно, или во небесно тело, и така до бескрај... Оттука, се чини дека во љубовната изјава, артикулирана во двата катрена на Конески, вешто е модулирана поетската слика на *девојка-ружа* (или *ружа-девојка*), почнувајќи од споредбата *лисје како меки усни*, преку обраќањето *девојченце мое*, па сè до идејата лирскиот субјект да го чуе синестетичкиот (*румен*) звук *што во тебе се таи*.

Во песната „Ружа“ на Конески, адресатот има и човечки атрибути, но и флорални, вегетативни својства, така што оваа антологиска песна несомнено би можела да се толкува и преку идејата дека поетските слики можат да се стават во релација со древните митови за преобразбите. Но Конески не ни раскажува приказна за метаморфоза на човек во цвеќе (како во митот за Нарцис, на пример), ами

на цветот му се обраќа како на жена (веројатно и не е толку случајно што голем број женски имиња се едновремено и имиња на цвеќиња¹). Одговорите за природата на очудувачките поетски слики од песната „Ружа“, но и на завршниот стих (*ќе дојдам да те гушнам*) би можеле да ги побараме во неисцрпната митско-фолклорна ризница, загатната и во тријадата традиција-колектив-автор.

2.

Всушност, во голем број древни поетски традиции (од египетската и хебрејската до персиската и индиската), но и во македонската народна поезија, деловите од телото на саканата/саканиот се споредуваат со делови од флората и фауната, при што понекогаш се губат јасните назнаки на што се реферира во стиховите. Доволно е да се сетиме на „Песна над песните“ од *Библијата*, на пример. Исто така, гушкањето-прегрнувањето растенија се среќава и како книжевен топос во повеќе љубовни приказни од *Метаморфозите* на Овидиј, но и како еден вид ритуал на американските Индијанци, кај кои да се прегрне дрво значи чин на оддавање почит на душата на предците. Еве го тој примордијален порив од песната „Ружа“ и во песната „Гушкање“ од Конески:

¹ Покрај Ружа/Роза, да наведеме барем уште неколку: Цвета, Јасмина, Нарциса, Ирис, Маргарита, Лила, Виола, Невена...

*Како ми дојде тој порив
да прегрнам ластар од лоза
по градиве, по десното рамо,
со стиск на образот
со лист на горната усна!*

Еве уште една песна во која ја чувствуваме исконската нежност на поетот, која резултира со поривот да се прегрне растение (дрво, цвеќе, лозје), со истата нежност со која би се гушнал човек или милениче. Слични поетски слики има и во песната „Бор“ од Конески. Иако борот е сув (не е веќе дел од живиот свет), поетот се радува што чуварите од паркот сè уште не го пресекле:

*Така јас можам уште еднаш да го погалам
по грапавата кора.*

Поетската емпатија на Конески во оваа песна не може да не нè трогне: велејќи *уште еднаш*, поетот меѓу редови, ама и во редови, ни открива дека го галел борот и претходно, пред да се исуши. Живиот поет го гали мртвото дрво како да е живо, давајќи му еден вид вечност, која е присутна и во митскиот начин на мислење. Имено, кај Овидиј се раскажуваат приказни во кои преобразбата на човек во растение се доживува како еден вид бесмртност, бидејќи човекот на тој начин влегува во вечниот циклус на возобнова на вегетацијата. Во песната „Бор“, пак, поетот посредно ја потврдува таа древна, архаична идеја за моќта на растенијата и на целата природа за „повторно раѓање“.

Во целиот поетски опус на Конески се привлекуваат текстови во кои се тематизира потребата да се комуницира со растенијата, да им се шепотат милни зборови на сарделите додека се пресадуваат (како во песната „Пресадување“) или, пак, поетот да учи за спокојството, слушајќи го *речовитиот молк* на цвеќињата (како во песната „Цвеќињата“).

Мала дигресија: во песната „Враќањето на Дафне“ од Петар Т. Бошковски, која несомнено уште со насловот припаѓа во моделот на експлицитна, отворена, незатскриена реактуализација на митовите за преобразбите, среќаваме многу слична ситуација како во песните на Конески – лирскиот субјект го гали растението:

Ја галам и целивам.

О,

*усниве и рацеве ми мирисаат
на меката кожа на Дафне!*

Знам, ќе се случи чудо од љубов.

Ви велама, навистина ви велама.

Дрво ќе стане жена.

Но, за разлика од оваа песна на Петар Т. Бошковски, во која веднаш насетуваме дека во улогата на лирскиот субјект може да се насети Аполон, кој се надева дека преобразената (во ловорово дрво) жена одново ќе го врати првобитниот облик, кај Блаже Конески никаде не се споменуваат имињата на јунаците од *Метаморфози* на Овидиј, ниту, пак, зборот „преобразба“. Во посочените песни на Конески поврзани со вегетацијата („Ружа“, „Бор“, „Цве-

кињата“, „Пресадување“), преобразбите се присутни, се случуваат, се подразбираат, без експлицитно да се именуваат.

3.

Оттука, се наметнува и сознанието дека латентното, но силно присуство на топосот на преобразбата во лириката на Конески би можело да се поврзе како со древните митови, така и со македонската народна поезија, која поетот несомнено и ја познавал и ја проучувал темелно. Како непобитен доказ, во оваа пригода би било упатно да се прisetиме на една од првите објавени книги по ослободувањето, збирката *Македонски народни песни* (1945), приредена токму од страна на Блаже Конески. Во оваа прекрасна антологија, која ни дава за право да зборуваме дека младиот дваесет и четиригодишен поет Конески, врвен познавач, но и собирач на македонскиот фолклор², меѓу другото, се поместени неколку фасцинантни македонски народни поетски творби во кои протагонистите по смртта се преобразуваат од луѓе во растенија.

Во баладата „Заљубиле се, душо, две луди млади“, во која има варијација на темата забранета љубов, отруените млади љубовници продолжуваат да

² „Народни песни јас почнав да собирам уште во вишата гимназија. Ги запишував од баба ми. А и од други луѓе. Околу четириесет текста имам запишано од баба ми (...) Некои од нив сум вклучил во онаа своја збирка на македонски народни песни“ – му вели Конески на Цане Андреевски (2008, 49-50).

постојат (и да се сакаат) овоплотени во различни растенија: *мома излезе долга лозница, / лудо излезе црвен трендафил*. Но тука не завршува приказната: наскоро лозницата и трендафилот се прегрнуваат, но лошата маштеа ги сече растенијата и ги фрла во оган, надевајќи се дека така напoлно ќе ги уништи. Но во оваа фантастична балада преобразбите продолжуваат и по разорувањето со огин: како во митот за птицата Феникс, од белиот пепел потоа изникнува *босиљок*, како вечно сведоштво за големата љубов. Оваа приказна од македонскиот фолклор со неколку елементи потсетува на митот за Пирам и Тизба, во кој во епилогот менувањето на бојата на плодот на дудинката е вечно сведоштво за трагичната љубов.

Но тоа не е единствената сродност, или како што би се изразил самиот Блаже Конески, тоа не е единственото „совпаѓање“. Слично како во митот за преобразбата на Филемон и Бавкида во липа и даб (*Преобразби*, VIII, 629-730), во македонската народна балада „Стојна в градина седеше“ љубовта продолжува и во вегетативен облик: *Момче израсте јаболко / моме израсте лозница / врвови се загрнаа*. Има многу заеднички мотиви во двете посочени балади, но неспорно е дека темата на преобразбата на луѓе во билки, цвеќиња, растенија, кои и по преобразбата имаат човечки особини (да се љуби, да се гушка, да се милува), би можеле да ја поврземе и со присуството на овие митско-фолклорни теми во лириката на Блаже Конески.

Во поезијата на Конески среќаваме мошне впечатливи песни во кои се препознаваат одгласите од

митот за метаморфозите на луѓе во растенија, но и неговиот порив да ја предочи врската со фолклорот како поетско наследство, кое му претставува творечки предизвик и извор на вдахновение. Речит пример е песната „Ој Лозено“ со поднаслов „Стилизација на народна песна од Кочанско“, објавена во книгата *Сеизмограф* (1989):

*Ој Лозено, Лозено девојко!
која гора зиме е зелена?
бршљан-гора зиме е зелена,
па и она самотворна не е,
и она се уз камен узвива.*

*Ој Лозено, Лозено девојко!
Чија ли е душа огневита?
Моминска е душа огневита,
па и она самородна не е
и она се уз ерген вивнува.*

Се наметнува прашањето зошто Конески ја поместил меѓу своите песни оваа стилизација на народната песна, испеана во десетерци, која е наменета, секако, и за пеење. Можеби едноставниот одговор би бил дека му се допаѓала песната, но не можеме да не помислиме дека варирањето на темата за врската меѓу растенијата (бршленот) и минералниот свет (каменот) како суптилна метафора и за женско-машките односи, за поетот било предизвик, меѓу другото, бидејќи оваа сјајна народна песна во себе фасцинантно ја варира и темата на метаморфозата: како што во митовите за преобразбите

сè може да се преобрази во нешто друго, така во оваа песна никој не е самодоволен, односно секому му е насушно потребен другиот. На сличен начин, на поетот му е потребна традицијата за да се *потпре* на неа, некогаш варирајќи или креативно преработувајќи теми од легендите и народните песни, а некогаш и како потврда, поткрепа, потпирка, доказ дека тоа што претходно и самиот го создал влегува во дијалог со уметничките творби од минатото.

Таков е примерот и за односот меѓу песната „Ој Лозено“ (објавена во 1989) со една од најраните песни на Конески, која е поврзана со флората – песната „Даб“ (1955), во која на мошне сличен начин е тематизирана симбиозата меѓу растенијата:

*Се суши веќе овој дрвен даб
и бршлан нему повијат му треба
та сочна убост да му даде тој
и сладок скокот по тврдата кора;
а дабот ќе му даде висок раст
и дален поглед во долината
и ќе му дари заедничка смрт.*

Овие поетски слики што евоцираат низа спротивности (даб-бршлен, статично-динамично, старо-ново, суво-зелено, ниско-високо, тврдо-меко) на фасцинантен начин покажуваат дека топосот на преобразбите кај Конески неразделно е поврзан и со темата за нераскинливата врска меѓу животот и смртта: заедничкиот, симбиотички живот на двете билки ја подразбира и нивната *заедничка смрт*.

4.

Во поетскиот свет на Конески е силно изразена емпатијата со кривките билки, цвеќињата и дрвјата. Постои силен мост меѓу поетската интуиција и древните верувања дека „во сè има душа“. Тој анимистички светоглед и митопоетски супстрат би можеле, без голем напор, да го препознаеме и во песната „Флора и фауна“ на Конески, во која е артикулирана пораката дека тивките и нежни билки, кои *се наведнуваат дискретно едни кон други / и одвај видно потрепетуваат*, на луѓето им испраќаат прекор дека заборавиле да љубат и дека се само „месо“.

Од друга страна, во песната „Младиот кедар“ од Конески не само што описот на дрвото кореспондира со делови од човечката анатомија (*Младиот кедар е веќе цврст во 'рбетот / со раст на момче / запрено на ледина (...) игривоста на своите мускули*), туку и се покажува дека дрвото не се плаши ниту од сечењето ниту од палењето, бидејќи веќе никнало до небото. Читајќи ги песните на Конески поврзани со растенијата и дрвата, неретко се препознава древната нишка меѓу митот и поезијата: човекот кај Конески се препознава себеси во растенијата што се минливи, кривки, ранливи, но и секогаш, како во метафората на пирејот на Петре М. Андреевски, во себе имаат сила одново да растат и да виреат.

Како и луѓето, и растенијата се подложни на стареење, а во поетскиот опус на Конески тие поврзувања се суптилно навестени: во песната „Малеч-

ки предмети“, на пример, лирскиот субјект се идентификува себеси со брестот што почнал да се суши и носи многу суви гранчиња. Од друга страна, како во антологиската песна „Липа“ од Матеја Матевски, песните на Блаже Конески суптилно опоменуваат дека човекот има одговорност, меѓу другото, и за растенијата околу себе. Во песната „Одмазда“ од Конески, на пример, на еден имплицитен начин е тематизирана преобразбата „човек-дрво“, преку симболизмот на распетието. Во поетските слики од оваа потресна песна на Конески дрвото му се одмаздува на човекот не како што се одмаздуваат луѓето туку појавувајќи се во сон како „распнат човек“, со што одново е сугериран топосот на преобразбата, а едновремено е направена и библиска алузија. Во оваа песна на Конески е особено впечатлива споредбата „дрво-врзан човек“, спроведена преку клетвата на дрвото: *чувај се, насилниче, од силата на врзан човек!* И оваа поетска слика би можеле да ја поврземе со уште еден лајтмотив од поезијата на Конески. Уште од раната песна „Есенско утро“ (1953), во која е претставена круша горничка (*на ветрот распната*), во лирските творби на Конески дрвјата и растенијата имаат латентни антропоморфни одлики, особено преку паралелите и симилеата во описите на растенијата и човечкото тело, кои потсетуваат токму на поетските слики од песната „Ружа“. Како впечатлив пример во кој се поврзуваат слики од човечкото тело со растенија (јаготки), но и со земјата, ги посочуваме стиховите од песната „Јаготки“:

*Ние сме црвени усни на земјата
румени нејзини целиви!
Фрли се диво на неа,
бацуј ја, бацуј, бацувај.
дури не сетиш при засенет поглед
дека е целата до тебе стегната
и сладосно издишува.*

Во оваа поетска метаморфоза плодовите јаготки се претставуваат најпрвин како дел од човечкото тело (*црвени усни*), но преобразбата продолжува: тие се дел од едно многу поголемо, макрокосмичко „тело“, тие се *усни на земјата*. Преку перцепцијата на јаготките како *усни*, лирскиот субјект во оваа еротска песна постепено ја чувствува и земјата како жена што *сладосно издишува*.

Споредбата на деловите од човечкото тело со најразлични растенија е силно изразена и во стиховите од песната „Игра со дете“:

*Малото прсте – просенце,
а до него – бобенце,
а до него – грозјенце,
а до него – лешнице,
а до него – јаготче,
врапче да го чапне,
шатче да го лапне!*

Дури и во овие навидум слатки и едноставни зборовни игри, испеани во дослук со традицијата на народното творештво, се проткајуваат одгласите и преобразбите на митовите за метаморфозите.

Овие неколку примери од поезијата на Блаже Конески ни го покажуваат и подзатскриеното, *преобразено* присуство на митот за метаморфозите во современата македонска поезија.

Песните на Блаже Конески посветени на флората се силен поетски аманет на овој поет за нераскинливите врски меѓу човекот, вегетацијата, растенијата, природата воопшто, насетени уште во древните митови. Кога ги читаме овие песни (макар за миг), напати ни доаѓа да си направиме муабет со цвеќето во саксиите, да погалиме бршлен или да прегрнеме некое дрво во паркот, оти тоа, како што ни сугерираат поетските слики, дури и сувото дрво – *ги шири гранките / како раце / за преграб.*